УДК 371.3
DOI https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.5

Вікторія ЗВЄКОВА
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки і спеціальної освіти, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, Україна, 68600
***ORCID:** 0000-0002-6044-8814*

Бібліографічний опис статті: Звєкова, В. (2021). Інклюзивне навчання молодших школярів як соціально-педагогічний феномен. *Ввічливість. Humanitas, 3*, 32–36, doi: https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.5

ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Автор розглядає інклюзивну освіту як соціально-педагогічний феномен. Здійснено методологічний аналіз організації освітнього процесу за умов інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами. Ключову роль у формуванні та розвитку унікального потенціалу кожного індивіда відіграє освітня система як невід'ємна частина забезпечення можливості процвітання суспільства. Визначено сутність поняття «готовність до роботи за умов інклюзивної освіти». Проаналізовано проблеми підготовки педагогів до організації освітнього процесу за умов інклюзивної освіти, однак, як показує практика, підвищення якості освіти часто призводить до маргіналізації деякої категорії дітей, зокрема дітей з особливими освітніми потребами, що, безумовно, суперечить прийнятим більшістю країн міжнародним і національним цілям розвитку освітніх систем. Проаналізовано науково-теоретичні підстави дослідження організації освітнього процесу за умов інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами. Охарактеризовано структуру інклюзивної компетентності. Визначено модель формування інклюзивної компетентності. Основою нової філософії інклюзивної освіти стала не медична, а соціальна модель інвалідності, яка претендує на роль гуманітарної концепції прав і свобод людини. Такий підхід дозволив подолати стереотипи відчуженості особи з інвалідністю, визнати її повноцінним членом суспільства, але з особливими потребами. Це усуває потребу у «лікуванні», «виправленні» особи з інвалідністю та вчить суспільство приймати, розуміти людину такою, якою вона є. Соціальна модель інвалідності передбачає вирішення низки проблем. За таких умов людина починає усвідомлювати себе повноправним суб'єктом свого життя, а світ – як відкриту систему, орієнтовану на її специфічні потреби.

***Ключові слова:** інклюзивна освіта, освітні потреби, особистість, готовність до роботи, педагог, інвалідність, організація освітнього процесу.*

Viktoria ZVEKOVA
Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Special Education, Izmail State University of Humanities, 12 Repina str., Izmail, Odesa region, Ukraine, 68600
***ORCID:** 0000-0002-6044-8814*

To cite this article: Zvekova, V. (2021). [Inkliuzyvne navchannia molodshykh shkoliariv yak sotsialno-pedahohichnyi fenomen]. Inclusive education of junior schoolchildren as a socio-pedagogical phenomenon. *Vvichlyvist. Humanitas, 3,* 32–36, doi: https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.5

INCLUSIVE EDUCATION OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN AS A SOCIO-PEDAGOGICAL PHENOMENON

The author considers inclusive education as a socio-pedagogical phenomenon. The methodological analysis of the organization of educational process in the conditions of inclusive education of children with special educational needs is carried out. The key role in the formation and development of the unique potential of each individual is played by the educational system as an integral part of ensuring the prosperity of society. The essence of the concept of "readiness to work in an inclusive education" is defined. The author of the article analyzes the problems of training teachers to organize the educational process in an inclusive education. However, as practice shows, improving the quality of education often leads to the marginalization of some categories of children, in particular, children with special educational needs, which, of course, contradicts the international and national goals of education systems accepted by most countries. The scientific and theoretical bases of research of the organization of educational process in the conditions of inclusive education of children with special educational needs are analyzed. The structure of inclusive competence is characterized. The model of formation

of inclusive competence is defined where the author characterizes the main stages: information-oriented, quasi-professional and activity. The basis of the new philosophy of inclusive education was not a medical but a social model of disability, which claims the role of a humanitarian concept of human rights and freedoms. This approach has overcome the stereotypes of alienation of a person with a disability, to recognize him as a full member of society, but have special needs. This eliminates the need for "treatment", "correction" of a person with a disability and teaches society to accept, understand the person as he is. The social model of disability involves solving a number of problems. Under such conditions, a person begins to realize himself as a full-fledged subject of his life, and the world – as an open system focused on its specific needs.

Key words: *inclusive education, educational needs, personality, readiness for work, teacher, disability, organization of educational process.*

Актуальність проблеми дослідження. Ключову роль у формуванні та розвитку унікального потенціалу кожного індивіда відіграє освітня система як невід'ємна частина забезпечення можливості процвітання суспільства, однак, як показує практика, підвищення якості освіти часто призводить до маргіналізації деякої категорії дітей, зокрема дітей з особливими освітніми потребами, що, безумовно, суперечить прийнятим більшістю країн міжнародним і національним цілям розвитку освітніх систем. Дедалі більша увага державної соціальної політики в Україні приділяється реалізації інклюзивної освіти.

Інклюзія розглядається переважно як навчання дітей з ООП у загальноосвітніх школах разом із їхніми однолітками. Принцип інклюзивної освіти полягає в тому, що адміністрація і педагоги освітніх установ приймають дітей з особливими освітніми потребами незалежно від їх соціального стану, фізичного, емоційного й інтелектуального розвитку й організовують їм умови на основі психолого-педагогічних прийомів, орієнтованих на потреби цих дітей. Перед керівниками, педагогами освітнього закладу ставляться нові завдання щодо вдосконалення методики своєї роботи з дітьми з ООП, використання спеціальних освітніх програм і методів навчання і виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи різні дефініції інклюзивної освіти, ми виділили основні напрямки, яких дотримуються вітчизняні та зарубіжні дослідники:

– інклюзивна («включає») освіта як соціально-педагогічний феномен, орієнтований на зміну системи освіти загалом і формування відкритого суспільства (Н.В. Борисова, Є.В. Данилова, Д.Е. Шевельова та ін);

– інтегрована (інклюзивна) освіта як закономірний процес розвитку системи спеціальної освіти і зближення його із загальною освітою (Д.В. Зайцев, Н.М. Малофєєв, Н.Д. Шматко та ін.).

Мета дослідження: виявлення основних напрямків удосконалення організації освітнього процесу за умов інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу. Нині в Україні дані офіційної статистики свідчать про прогресуюче погіршення здоров'я у дітей. Велика кількість дітей мають постійні або тимчасові порушення у психічному або фізичному розвитку і потребують спеціально пристосованих умовах життя, в тому числі й освіти. Це свідчить про масштабність проблеми (Данилова, 2014: 214) і визначає необхідність надання цій категорії дітей як освітніх, так і соціальних послуг, що дозволяють реалізовувати особливі освітні потреби.

Існують такі освітні установи, які займаються навчанням і вихованням дітей з особливими освітніми потребами за умов інтернату, проте практика показує, що у підсумку навколишнє життя, освітнє середовище виділяють і усувають таких дітей. Отриманню якісної освіти поза інтернатним (закритим) закладом такими дітьми перешкоджають не тільки множинні структурні обмеження, а й соціальна нерівність, ексклюзія та сегрегація (Бутенко, 2012).

Сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники відзначають проблему соціальної виключеності та поділу вразливих категорій дітей. Так, Д.В. Зайцев (Зайцев, 2014), стверджує, що традиція сегрегації дітей на основі рівня психофізичного розвитку виступає потужним фактором подальшого поглиблення диференціації та нерівності, суперечить цінностям цивілізованого суспільства, порушуючи права людини. Автор говорить про те, що будь-яка освітня система «виштовхує» дітей, оскільки не готова до задоволення їх індивідуальних потреб (Зайцев, 2014: 127).

Є.І. Холостова, Н.Д. Дементьєва (Холостова, Дементьєва, 2006) вказують, що «у теоретико-методологічному сенсі кожна особа має ті чи інші відхилення від середньостатистичної

норми, і за рахунок цього саме і є самостійною, відмінною від інших особистістю... кожен індивід має ті чи інші особливі потреби, до яких суспільство повинно пристосовувати свої зовнішні умови... все соціальне життя організовується як безперервний процес компромісів в організації функціонування між особистістю і соціумом, індивідом, групою і суспільством. Повага прав особистості передбачає водночас визнання прав спільності» (Холостова, Дементьєва, 2006: 41).

М.М. Малофєєв (Малофєєв, 2010) робить акцент на тому, що введення у людську спільноту дітей із відхиленнями у розвитку є основним завданням і закономірним етапом всієї системи спеціальної (корекційної) допомоги. Вчений пояснює необхідність такого підходу до освіти неординарних дітей соціальним замовленням, досягненням певного рівня економічного, культурного, правового розвитку суспільства і держави. На думку автора, «етап цей пов'язаний із переосмисленням суспільством і державою свого ставлення до дітей з ООП, не тільки з визнанням рівності їх прав, а й усвідомленням суспільством свого обов'язку забезпечити таким людям рівні з усіма іншими можливості у різних сферах життя, включаючи освіту» (Малофєєв, 2010: 65).

Така сама позиція підтверджена у нормативно-правових документах як в Україні, так і за кордоном. Так, держави-учасники Конвенції про права інвалідів «визнають право інвалідів на освіту» і під час реалізації цього права забезпечують інвалідам «нарівні з іншими доступ до інклюзивної, якісної та безкоштовної початкової та середньої освіти в місцях свого проживання» (Саламанська декларація, 1994).

У нормативно-правових документах (Декларація принципів толерантності, 1995), вказані заходи, спрямовані на державну підтримку дітей з ООП, такі як:

– забезпечення рівного доступу дітей з ООП до якісної освіти всіх рівнів, гарантованої реалізації їх права на інклюзивну освіту за місцем проживання, а також дотримання права батьків на вибір освітнього закладу та форми навчання для дитини;

– нормативно-правове регулювання порядку фінансування витрат, необхідних для адресної підтримки інклюзивного навчання та соціального забезпечення дітей з ООП;

– впровадження ефективного механізму боротьби з дискримінацією у сфері освіти дітей з ООП у разі порушення їх права на інклюзивну освіту.

Таким чином, державна політика щодо дітей з ООП, закріплена в нормативно-правових документах, ставить перед професійним педагогічним співтовариством завдання зміни звичних, що складалися десятки років уявлень про форми та зміст навчання цієї категорії дітей (Декларація принципів толерантності, 1995).

Вперше інклюзивна освіта як спільне навчання дітей із нормальним і порушеним розвитком законодавчо стала розглядатися у 1994 р. Офіційно термін «інклюзивна освіта» був зафіксований Саламанською декларацією (Саламанська декларація, 1994) про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами та Конвенцією про права інвалідів. У цих документах Інклюзія визначається як реформа, що підтримує і вітає відмінності й особливості кожної людини. Інклюзивна освіта трактується як освіта для всіх дітей, незважаючи на фізичні, інтелектуальні, соціальні, емоційні, мовні або інші особливості (Саламанська декларація, 1994). Мета такої освіти – уникнення соціальної сегрегації дітей з ООП, забезпечення їх участі у житті колективу дитячого садка, школи, інституту.

У зв'язку з тим, що інклюзивна освіта, а також сам термін «інклюзія» у світовій і вітчизняній професійній спільноті з'явився порівняно недавно, необхідно насамперед розглянути її з позиції сучасної методології (Іттерстад, 2011).

Теоретичне осмислення інклюзивних процесів в освіті дослідниками або зводиться до простого перенесення найбільш вдалих зарубіжних моделей інклюзивної освіти, або ж трактується із позиції методології радянської психології та радянської дефектології, тому виділити чіткі теоретико-методологічні орієнтири досить важко. Ми представимо деякі підходи до теоретико-методологічного вивчення та розвитку інклюзивної освіти (Бутенко, 2012).

На нашу думку, таке розуміння інклюзивної освіти засноване на гуманітарно-культурологічному підході, який розглядає освіту через поняття культури; основні компоненти культуро-сообразного середовища, наповнені людськими смислами.

Розглядаючи окремі приклади моделювання інклюзивної освіти, зазначені автори посилаються на те, що розвиток міжнародного законодавства і вітчизняної нормативно-правової бази став одним із керуючих параметрів.

Вчені, котрі дотримуються синергетичного підходу, вважають перераховані параметри системоутворюючими та дозволяють певною мірою управляти динамікою і характером змін інклюзивної освітньої системи на окремих етапах її розвитку(Іттерстад, 2011).

Таким чином, співвіднесення досвіду вітчизняної інклюзії з теоретико-методологічними підставами світової освітньої інтеграції та розробка власних методологічних основ є першим кроком до осмислення інклюзивної освіти у країні, переходу до системних інституційних змін, але найскладніше – це зміни у професійному мисленні людей (Бутенко, 2012).

Характеризуючи перший напрям, представимо деякі авторські позиції.

Так, Н.В. Борисова (Борисова, 2006) зазначає: «Інклюзивна освіта двоїста за своєю природою: з одного боку, співвідноситься з освітньою політикою і соціальним розвитком держави; з іншого – вирішує свої специфічні завдання поза прямим зв'язком із контекстом загальної освітньої політики. Витоки такої подвійності лежать у тому, що ідеологія інклюзії є частиною руху за громадянські права соціальних меншин, забезпечення рівних прав і доступу до освіти і, тим самим, політичним процесом, який вбудовується в освітній процес» (Борисова, 2006: 103).

У дослідженнях Є.В. Данилової (Данилова, 2014: 17) вказується, що сама система інклюзивної освіти є ефективним механізмом розвитку інклюзивного суспільства, тобто, розвиваючи систему інклюзивної освіти, ми сприяємо розвитку інклюзивного суспільства – суспільства для всіх і кожного.

Вивчаючи різні підходи, ми відзначили, що незалежно від того, як трактується інклюзивна освіта, всі дослідники заявляють таке:

– освіта дітей з ООП в установах загального типу має обов'язково супроводжуватися фахівцями (психологами, дефектологами та ін.);

– для реалізації інтегрованої (інклюзивної) освіти необхідні певні умови: стійка державна політика, створення нормативно-правових основ інклюзивної освіти, формування толерантного ставлення соціуму до осіб з ОВЗ, своєчасне виявлення онтогенетичних відхилень, розробка технологій інклюзивної освіти, організація «безбар'єрного середовища», постачання освітніх організацій сучасними технічними засобами та розробка програмно-методичного супроводу процесу корекційно-навчального, розвиток професійної компетентності та підготовка педагогічних працівників (Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009–2012 рр., 2009).

Висновки. Аналіз поняття «інклюзивна освіта», його основних характеристик, що розкривають суть феноменології цього педагогічного явища, дозволяє зробити такі висновки (Данилова, 2014: 87).

1. Інклюзивна освіта як педагогічний феномен передбачає таку організацію освітнього процесу, за якої всі діти незалежно від їхніх фізичних, психічних та інших особливостей розвитку включені у загальну систему освіти і навчаються разом зі здоровими однолітками. В освітніх організаціях здійснюється облік особливих освітніх потреб дітей з ООП, надається специфічна педагогічна підтримка і корекційна допомога (Виготський, 2013).

2. Інклюзивна освіта як соціальний феномен передбачає формування у суспільстві особливої культури відносин до інвалідності, до осіб з ООП. Головним завданням стає створення умов, реалізація яких забезпечує соціалізацію та максимально можливу самореалізацію осіб з ООП (Бутенко, 2012).

3. У науці відсутній єдиний погляд на методологічну основу інклюзивної освіти. Найбільш обґрунтованим підходом є конструктивістський. Кожен із них дозволяє розглядати інклюзивну освіту як системне явище, що розвивається (Бутенко, 2012).

4. Незважаючи на різне трактування сутності інклюзивної освіти, всі дослідники відзначають необхідність підготовки компетентних педагогів, які мають ціннісне ставлення до інклюзії, здатні вирішувати професійні завдання у галузі навчання і надання корекційної допомоги дитині з ООП і вміють рефлексивно оцінювати педагогічну діяльність, враховуючи негативний і позитивний досвід інклюзивної практики (Бутенко, 2012: 13).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борисова Н.В. Соціальна політика в галузі інклюзивної освіти: контекст лібералізації та реалії. *Журнал досліджень соціальної політики*. 2006. Т. 4, № 1. С. 103–120.

2. Бутенко А.В. Основи інклюзивної педагогіки. Теоретичні підстави, моделі та методологія аналізу практик. Київ, 2012. 206 с.

3. Виготський Л.С. Основи дефектології : підручник. Миколаїв : Лань, 2013. 656 с.

4. Данилова Є.В. Інклюзивна освіта як довгострокова стратегія. Київ, 2014. 214 с.

5. Декларація принципів толерантності від 16 листопада 1995 р. / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_503 (дата звернення: 10.12.2020)

6. Зайцев Д.В. Інтегрована освіта дітей з обмеженими можливостями. *Соціологічні дослідження*. 2014. № 7. С. 127–131.

7. Іттерстад Г. Інклюзія – що означає це поняття і з якими проблемами стикається Норвезька школа, втілюючи її в життя? *Психологічна наука і освіта.* 2011. № 3. С. 41–49.

8. Малофєєв Н.Н. Інтегроване навчання: завдання, проблеми та перспективи. *Особлива дитина: дослідження і досвід допомоги*. Львів, 2010. Вип. 3: Проблеми інтеграції та соціалізація. С. 65–73.

9. Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009–2012 роки: Наказ Міністерства освіти і науки України від 11 вересня 2009 р. № 855 / Міністерство освіти і науки України. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/4828/ (дата звернення: 10.12.2020)

10. Саламанська декларація та рамки дій щодо освіти осіб з особливими потребами, прийняті Всесвітньою конференцією з освіти осіб з особливими потребами: доступ та якість, Саламанка, Іспанія, 7–10 червня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text (дата звернення: 10.12.2020).

11. Холостова Е.І., Дементьєва Н.Ф. Соціальна реабілітація : учебное пособие. Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2006. 340 с.

REFERENCES:

1. Borisova N.V. (2006) Sotsial'na polityka u sferi inklyuzyvnoyi osvity: kontekst liberalizatsiyi ta real'nist'. Zhurnal doslidzhen' sotsial'noyi polityky. [Social policy in the field of inclusive education: the context of liberalization and reality. Journal of Social Policy Research] T. 4, № 1, 103–120 [in Ukrainian].

2. Butenko A.V. (2012) Osnovy inklyuzyvnoyi pedahohiky. Teoretychni osnovy, modeli ta metodolohiya analizu praktyky [Fundamentals of inclusive pedagogy. Theoretical foundations, models and methodology of analysis of practices] Kyiv, 206 [in Ukrainian].

3. Vygotsky L.S. (2013) Osnovy spetsial'noyi osvity: pidruchnyk. [Fundamentals of special education: a textbook] Mykolaiv: Lan, 656 p. [in Ukrainian].

4. Danilova E.V. (2014) Inklyuzyvna osvita yak dovhostrokova stratehiya. Kyyiv. 2014. 214 s.

5. Deklaratsiya pryntsypiv tolerantnosti [Inclusive education as a long-term strategy]. Declaration of principles of tolerance (2017): document from 16.11.1995. / The Verkhovna Rada of Ukraine. Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_503 (access date: 10.12.2020) [in Ukrainian].

6. Zaitsev D.V. (2014) Intehrovana osvita ditey-invalidiv. Sotsiolohichni doslidzhennya. [Integrated education of children with disabilities. Sociological research]. № 7. pp. 127–121. [in Ukrainian].

7. Itterstad G.X. (2011) [Inclusion – what does this concept mean and what problems does the Norwegian school face in putting it into practice? Psychological science and education] № 3. pp. 41–49. [in Ukrainian].

8. Malofeev N.N. (2010) Intehrovane navchannya: zavdannya, problemy ta perspektyvy. Osoblyva dytyna: doslidzhennya ta dosvidu dohlyadu. [Integrated learning: tasks, problems and prospects. Special child: research and experience of care]. Lviv,I ssue. 3: Problems of integration and socialization. P. 65–73 [in Ukrainian].

9. On approval of the Action Plan for the introduction of inclusive education in secondary schools for 2009–2012: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 11.09.2009 № 855 / Ministry of Education and Science of Ukraine. Access mode: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/4828/ (access date: 10.12.2020). [in Ukrainian].

10. Salamanca Declaration and Framework for Action on the Education of Persons with Disabilities, adopted by the World Conference on the Education of Persons with Disabilities: Access and Quality, Salamanca, Spain, 7–10 June 235, 1994. Access mode: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text (access date: 10.12.2020). [in Ukrainian].

11. Kholostova E.I., Dementieva N.F. (2006) Sotsial'na reabilitatsiya [Social Rehabilitation]. Textbook. Moscow: Publishing and Trading Corporation "Dashkov and Co", 2006. 340 p.